

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De actualiteit van

Abraham Kuyper (Maassluis 1837-Den Haag 1920)

door *George Harinck*

Bijzonder hoogleraar geschiedenis aan de Theologische Universiteit Kampen en directeur van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands protestantisme aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

De klokkenist van de kleine luyden

Abraham Kuyper (1837-1920) was volgens historicus Jan Romein ‘de klokkenist der kleine luyden’, de man die eind negentiende eeuw een beweging op gang bracht van burgers die zich niet vertegenwoordigd achtten in Den Haag. Zulke klokkenisten zijn er meer geweest in de Nederlandse politieke geschiedenis en ze zijn er nog, maar hoe komt het dat we juist zijn naam niet zijn vergeten?

Na een theologiestudie te Leiden was Kuyper in 1863 zijn loopbaan begonnen als hervormd predikant. De Franse bezetting en inlijving van ons land was toen een halve eeuw geleden. De bevrijding was zoet geweest, maar de bloei van het Koninkrijk der Nederlanden kwam nu pas op gang. De grote vraag was steeds hoe de oude *voc*-mentaliteit weer vaardig kon worden over dit land. Van Robert Fruin tot Guillaume Groen van Prinsterer en van Conrad Busken Huet tot John L. Motley, allen analyseerden het ontstaan van de Republiek in de zestiende eeuw

en de Gouden Eeuw in de zeventiende eeuw om maar het geheim van die toenmalige bloei op het spoor te komen. Kuyper raakte ook betrokken in deze speurtocht. Hij had in zijn studietijd de ontstaansgeschiedenis van de reformatie in de Nederlanden bestudeerd en onderzocht hoe de gereformeerde kerk een belangrijke bijdrage had geleverd aan de opbloei van de Republiek, met een program dat hij als volgt onder woorden bracht: ‘Volkomen autonomie tegenover het burgerlijke bestuur en krachtige eenheid naar binnen in belijdenis, gebruiken en eeredienst, of wil men — de vrije kerk in den vrijen staat; ziedaar het duidelijk uitgesproken manifest dier kloeke mannen, die van stonde aan met vaste hand orde wilden scheppen in den ontredde toestand.’¹ Met vaste hand orde scheppen in een ontredde toestand zou ook Kuypers werk worden, in de kerk en in de staat.

Met deze kennis van het calvinisme van de zestiende eeuw op zak, kreeg Kuyper op

zijn standplaatsen te Utrecht en te Amsterdam te maken met een in omvang beperkte stedelijke elite en met een brede maatschappelijke midden- en onderklasse. De opbloeiende economie leidde in deze jaren tot stedelijke uitbreiding en tot een groei aldaar van de economische middengroepen van onderop. De dynamiek van de moderniserende samenleving werd vooral in de steden ondervonden en gestalte gegeven, met alle perspectief en onzekerheid die daarbij horen. In deze omstandigheden trachtte Kuypers de kerkvisie van de 'kloeke mannen' van de zestiende eeuw te actualiseren. En hij vond daarbij aansluiting bij het levensbesef van juist deze opkomende groepen.

Hun zelfbewustzijn, gevoed door maatschappelijk initiatief en economische ontplooiing, werd weerspiegeld in zijn beklemtoning van de kerk als vergadering van gelovigen in plaats van als bestuurslichaam, als een organisatie van vrijwilligers in plaats van de kudde van een predikant, en als een vrije gemeenschap in plaats van als een instituut van de gevestigde orde.

En hun onzekerheid in de nieuwe economische omstandigheden en grootstedelijke vernieuwingen werd ondervangen door Kuypers duidelijke begrenzing van de kerk, zijn beklemtoning van de vastheid van de kerkelijke leer en organisatie, en zijn verankering van de godsdienst in het individu. Gemeenteleden kregen op deze manier binnen de kerk verantwoordelijkheden toevertrouwd, terwijl zij buiten de kerk een duidelijke identiteit hadden. De kerk was voor hen niet een instituut dat zij met hun economische emancipatie niet meer nodig hadden, maar dat hen juist een stok en een staf was in dit moderniseringsproces. De democratisering van de Nederlandse samenleving ging niet aan de kerk voorbij. Integendeel, dáár begon ze in de negentiende eeuw en niet in de staat. Het stemrecht viel

in 1867 de hervormde mannelijke gemeenteleden toe, een halve eeuw voor het algemeen mannenkiesrecht in de staat een feit werd. En deze democratisering kreeg bij Kuypers het markantst handen en voeten door de verantwoordelijkheid en de identiteit van de gemeenteleden te operationaliseren.

HELDERE GEESTELIJKE OVERTUIGINGEN

Kuypers begon dus als klokkenist van de kleine luyden in de kerk, maar daartoe kon het niet beperkt blijven. In Kuypers visie op nationale bloei speelde de kerk een belangrijke rol. Dat was opmerkelijk. Moderne theologen, als Kuypers tijdgenoot Allard Pierson, meenden dat de kerk in de moderne samenleving niet meer nodig was. De 'godsdienst van de humaniteit' diende zich niet in de kerk maar in de samenleving te verwerken: 'uw ziekehuis (...), uw doofstommeninrichting, uwe inrichting ter wering van bedelarij, uw zeemanshuis, uwe bloeiende scholen, ziedaar de ware tempelen der nieuwere samenleving'.² En ook de liberalen à la Thorbecke, die domineerden in de politiek, waren die mening toegeedaan. De christelijke overtuiging moest in maatschappelijk handelen gestalte krijgen; de kerk was daarbij eerder een verandering dan een stimulans. Een kerk betekende binding aan een leer en afzondering jegens het geheel. Om de natie tot bloei te brengen waren vrijheid van leerdwang en eenheid in streven nodig. Kuypers kerkelijke activiteiten werden daarom al spoedig als antinationaal beschouwd. Kuypers stond in dit opzicht tegenover de moderneren en de liberalen. Hij meende dat de natie werd opgebouwd door groepen van burgers met helder uitgewerkte geestelijke overtuigingen zoals hij die in zijn kerk bood, want 'een geestelijke kring die in het moeras, in steê van in den helderen waterkom zijn beeld vindt, dampft onvermijdelijk

giftige gassen uit, die den nationalen geest bederven'.³

Kuyper meende dat zijn herstel van de kerk gevolgen had voor de samenleving en begon daar in de jaren zeventig ook stuur aan te geven. Wat de kleine luyden in de kerk leerden, wilden ze toepassen in het onderwijs, maar daar stuitten ze op het type liberale bezwaren: christelijk onderwijs was antinationaal onderwijs, want het verdeelde de natie in plaats van die te verenigen. Op het terrein van het onderwijs bestonden al langer organisaties die bepleitten dat het staatsonderwijs christelijk diende te zijn. Kuyper sloot zich daarbij aan, maar ontdekte al snel dat velen in die kringen het staatsonderwijs prefereerden boven een vast omschreven christelijke identiteit. Kuyper keerde toen de zaken om: omwille van het christelijke karakter van het onderwijs dient de staatsschool te worden afgewezen. Het leek alsof Kuyper hiermee de natie prijs gaf, maar hij bedoelde duidelijk te maken dat onderwijs niet neutraal kan zijn en dat het daarom eerlijker was om expliciet te stellen op welke waarden het onderwijs geschoeid was, orthodox-christelijke dan wel moderne of niet-christelijke. Kuypers wending leek heilloos, maar veel kleine luyden volgden hem in de onderwijskwestie, net als in de kerk, in zijn voorkeur voor identiteit boven eenheid. Ook in het onderwijs waren de kleine luyden tegelijk zelfbewust, want ze wilden goed onderwijs voor hun kinderen, en onzeker, want hun kinderen genoten veelal hun onbekend, want hoger onderwijs dan zijzelf.

Kuyper organiseerde in aansluiting bij deze schoolstrijd in 1879 de Anti-Revolutionaire Partij, omdat het conflict dat op het terrein van het onderwijs speelde, zich ook voordeed op andere terreinen in de samenleving. Tot treurnis van liberalen bracht hij zo de verdeeldheid en de partijstrijd terug in de politiek, terwijl zij dachten die oude

kwaal uit de tijd van de Republiek te hebben uitgebannen.

Kuyper slaagde op kerkelijk terrein maar ten dele in zijn streven naar een democratische kerk met een vaste leer. Op politiek terrein was hij succesvoller. Rond 1890 regeerde

Duidelijk geformuleerde waarden en identiteiten vormen niet een bedreiging voor de nationale eenheid, maar verlenen de natie vorm en kracht

het eerste christelijke coalitiekabinet van katholieken en antirevolutionairen; van het tweede christelijke kabinet was Kuyper zelf minister-president (1901-1905). Het grootste succes van deze twee kabinetten was de erkenning dat duidelijk geformuleerde waarden en identiteiten niet een bedreiging vormden voor de nationale eenheid, maar juist die natie vorm en kracht verleenden. Deze wijziging in de nationale politiek werd het duidelijkst zichtbaar in de toekenning in 1889 van overheidssubsidie aan het christelijk onderwijs. Kuyper had het scherp gespeeld, maar de uitkomst was dat wat als verdeeldheid werd veroordeeld, uiteindelijke de bloei van de natie sterk heeft bevorderd.

KUYPER VOOR KATHOLIEKEN EN SOCIAALDEMOCRATEN

De antirevolutionaire beweging was bij afwezigheid van kleine luyden in de politiek omstreeks 1880 — wegens beperkt kiesrecht en hun 'politicofobie' — gestart met leden van de bovenklasse van de samenleving, maar toen de tweede generatie antirevolutionairen in de jaren negentig aantrad, waren

dat vaak kleine luyden en drongen zij in de ARP door tot de vertegenwoordigende lichamen. Kleine luyden was een troetelnaam die Kuyper voor zijn achterban had bedacht, contrasterend met de economische, culturele en maatschappelijke elite. De snelheid echter waarmee zij zich na 1880 een vaste positie verwierven in de Nederlandse samenleving en in de kerk, doet de vraag rijzen wat dat contrast eigenlijk inhield. Was de tegenstelling niet vooral een taalspel van Kuyper, een goed middel om zijn achterban een identiteit te geven en te verenigen? De werkelijkheid was immers anders. De katholieken, ja, die stonden buiten de politieke en culturele gemeenschap van Nederland en golden tot in de twintigste eeuw als tweederangsburgers. Het aantreden van de eerste katholieke minister-president in 1918 werd daarom alleen als een stille triomf in dit protestants geheten land gevierd. De katholieken wilden, voor zover het aan hen lag, geen ergernis veroorzaken. Hetzelfde gold voor de sociaaldemocraten. Zij voelden zich aanvankelijk ook niet opgewassen tegen de politieke verantwoordelijkheid die zij op de schouders gelegd kregen of deinsden er onwennig voor terug. In 1913 hadden ze kunnen regeren, maar kozen toen uiteindelijk voor de oppositie. Na Troelstra's zogenoemde revolutiepoging van 1918 werd hen vervolgens twee decennia het landsbestuur niet toevertrouwd, al behaalden zij ook telkens ongeveer een kwart van de stemmen. Katholieken en sociaaldemocraten hebben zich in de eerste helft van de 20ste eeuw politiek en sociaal geëmancipeerd en zijn geaccepteerd geraakt. Maar de orthodoxe protestanten vormden vanouds wat Kuyper graag omschreef als de kern van de natie. Zij behoorden in de Republiek tot de bevoorrechte kerk en bekleedden politieke ambten. Hij zag zijn achterban als eersterangsburgers. In de eerste helft van de twintigste eeuw was

hun positie misschien ongemakkelijk, maar ze waren heus geen buitenstaanders zoals de katholieken of sociaaldemocraten. Toen in 1867 de leden van de Nederlandse Hervormde Kerk (waartoe in die jaren meer dan de helft van de Nederlandse bevolking behoorde) het recht kregen om kerkenraadsleden te benoemen, was het merendeel van die plaatselijke besturen dan ook binnen korte tijd orthodox van karakter. Zij waren eerder de slapende reus dan de *new kid in town*. En toen de nieuwe economische mogelijkheden zich voordeden, stonden zij vooraan om hun kansen te grijpen. De ongeorganiseerde groep orthodoxe protestanten — de kleine luyden — realiseerde zich zijn potentie tijdens de opkomst van de moderne samenleving. Zij hoefden bij wijze van spreken maar te kuchen of er werd een christelijke school gesticht, een vinger op te lichten of er ontstond een antirevolutionaire kiesvereniging. Hun invloed was niet tegen te houden. Toen Kuyper bij de oprichting van de ARP binnen tien jaar de positie van de liberale partij zou innemen, getuigde dat meer van zijn realiteitszin dan van zijn profetische gave. De vraag is zelfs of zij die zin voor organisatie en die maatschappelijke betrokkenheid allemaal van die ene man Abraham Kuyper hebben geleerd. Kan een hele bevolkingsgroep het karakter aannemen van zijn leider? Veeleer zaten deze eigenschappen — anders dan in het geval van de katholieken en de sociaaldemocraten — in het bloed, van generatie op generatie overgeërfd. Het is beter om te zeggen dat Kuyper uit de door hem zo genoemde kleine luyden afkomstig was en dus op hen leek.

Men spreekt in verband met Kuyper altijd van de emancipatie van de gereformeerden, maar het ging in hun geval veeleer om een bewustwordingsproces dan om een bevrijding. Welbeschouwd zijn de gereformeerden dan ook altijd 'luiden van kleine en mid-

delbare middelen' gebleven, zoals Kuyper ze op 1 april 1872 omschreef in het eerste nummer van zijn dagblad *De Standaard*. Hij heeft ze niet op een hoger plan gebracht dan waarop de gehele Nederlandse bevolking door de economische ontwikkeling geraakte. De emancipatie die Kuyper bewerkstelligde, geldt daarom eerder voor de katholieken en sociaaldemocraten dan voor zijn eigen gereformeerden. Zij zijn daadwerkelijk op een hoger plan gekomen dan voorheen en konden hun maatschappelijke betrokkenheid gaan uitleven, dankzij Kuypers opruiming van het liberale misverstand dat levensbeschouwelijke overtuigingen in het publieke domein maar beter buiten beschouwing kunnen blijven.

NIET HET MIDDEN HOUDEN, MAAR
VERSCHEIDENHEID BEVORDEREN

De actualiteit van Kuypers streven ligt in de opruiming van dit misverstand. Wie de levensbeschouwelijke verscheidenheid in de Nederlandse samenleving niet respecteert en in plaats daarvan een fictieve eenheid stelt, komt bedrogen uit. Er zijn telkens politici die Nederland en Nederlands burgerschap willen definiëren op een zodanige manier dat een deel van de bevolking buiten boord valt, van Thorbecke tot Wilders. De

Noten

- 1 A. Kuyper, 'De eerste kerkvergaderingen of de vestiging onzer Hervormde Kerk, en de strijd om haar zelfstandig bestaan', in: B. ter Haar en W. Moll (red.), *Geschiedenis der christelijke kerk in Nederland in tafereelen* (Amsterdam 1869) 80.
- 2 Hans Trapman, 'Een daad van zelfbehoud'.

winst van de denkwijze van Kuyper is dat hij niet begon bij de definitie van Nederlander-schap, maar bij de Nederlanders. Daarmee wakte hij een slapende reus, maar bleef en blijft er ook ruimte voor nieuwkomers — van sociaaldemocraten en katholieken tot moslims. De betekenis van het CDA is dat het als

*Het CDA is geen
middenpartij, al is in concrete
politieke constellaties daar
vaak haar positie*

enige grote politieke partij in Nederland de ideologische bagage heeft om die ruimte te bewaken, voor zichzelf maar evenzeer voor anderen. Het CDA is geen middenpartij, al is in concrete politieke constellaties daar vaak haar positie. Het CDA staat voor de levensbeschouwelijke verscheidenheid in onze samenleving, niet omdat ze geen keuze kan of wil maken, maar omdat ze de levensbeschouwelijke keuzevrijheid de beste garantie voor een vrije en hoogwaardige samenleving acht. Niet het midden houden, maar de verscheidenheid bevorderen dient de maatschappelijke betrokkenheid en zo de eenheid, luidt Kuypers les.

Allard Piersons brochure 'Aan zijne laatste gemeente (1865)', in: F.G.M. Broeyer en D.Th. Kuiper, *Is 't waar of niet. Ophefmakende publicaties uit de lange negentiende eeuw* (Zoetermeer 2005) 197.

- 3 A. Kuyper, *De hedendaagsche Schriftkritiek in haar bedenkelijke strekking voor de gemeente des levenden Gods* (Amsterdam 1881) 13.